

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 31, İstanbul 2023, 269-295

AHMED RIDVAN'IN HÜSREV Ü ŞİRİN MESNEVİSİNDE HALK İNANIŞLARI

Ayşegül Ekici

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, (aysegulaytekinekici@gmail.com), ORCID: 0000-0002-7661-0994/
Dr., The Ministry of National Education

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 01.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 18.11.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2023

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Ekici, Ayşegül (2023), "Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şirin Mesnevisinde Halk İnanışları", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 31, 269-295.

Ekici, Ayşegül (2023), "Folk Beliefs in Ahmed Ridvan's Hüsrev ü Şirin Masnavi", Journal of Ottoman Literature Studies, 31, 269-295.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şirin Mesnevîsinde Halk İnanışları

Özet

Toplumun üretip sahip olduğu maddî veya manevî her unsur kültür kapsamındadır. Kültür unsurlarından önemli bir bölümünü ise halk inanışları oluşturur. Halk inanışları folklordan dinler tarihine kadar uzanıp edebiyat, tarih, psikoloji ve sosyoloji gibi pek çok bilim dalını yakından ilgilendiren çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Edebî ürünlerin pek çoğunda halk inanışlarına rastlamak mümkündür. İslamiyet'ten önce destanların ve sonrasında masalların devamı olup hikâye ve romana kadar uzanan mesnevîler, pek çok kültür unsuru yanında özellikle halk inanışları açısından zengin bir malzemeye sahip olabilmektedir. Bu mesnevîlerden biri de 16. yüzyılda yaşamış olan Ahmed Rıdvan'ın *Hüsrev ü Şirin* adlı mesnevîsidir. Konusunu tarihten alan ve trajik bir aşk hikâyesi olan Hüsrev ü Şirin'e ilk olarak Arap coğrafyacılarının hazırladığı *Taberî Tarihi*'nde rastlanılmıştır. Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde şiir olarak görülür. Nizâmî, hikâyeyi tam bir mesnevî şeklinde yazmıştır. Anadolu sahasında ise Hüsrev ü Şirin mesnevîsi, başta Şeyhî olmak üzere pek çok şair tarafından kaleme alınmakla birlikte Ahmet Rıdvan'ın eseri halk inanışları açısından daha geniş bir yelpazeye sahiptir. Ayrıca tasvirlerin daha canlı ve imajların zengin olması ve mitolojik öğelerin ve inançların anlatım özellikleri Rıdvan'ın mesnevîsini ön plana taşır. Mesnevî'de hazine, peri, sihir, deliler, fal, tabiat olayları, bazı hayvanlar ile ilgili olmak üzere ve daha pek çok halk inancı yer almaktadır. Halk inanışlarıyla alakalı olarak sadece bu mesnevîde bu kadar çok motifin yer alması dikkat çekicidir. Bu çalışmada kültürün bir parçası olan halk inanışlarının Klasik Türk Edebiyatı'nın kaynakları arasında yer aldığı belirtilmiş ve Mesnevî'de geçen inanışlar, yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınarak ulaşılan sonuçların edebiyat ve kültür tarihine katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, mesnevî, Hüsrev ü Şirin, halk inanışları.

Folk Beliefs in Ahmed Ridvan's Hüsrev ü Şirin Masnavi

Abstract

Material or moral elements that society produces and owns are within the scope of culture. Folk beliefs represent a significant facet of cultural elements. Folk beliefs extend from folklore to the history of religions, having a multi-layered structure that closely concerns many branches of science such as literature, history, psychology and sociology. It is possible to come across folk beliefs in many of the literary products. Masnavis, which are the continuation of epics and tales after Islam, extending to stories and novels, offer a wealth of content, especially in terms of folk beliefs, as well as many cultural elements. One of these masnavis is *Hüsrev ü Şirin*, written by Ahmed Rıdvan, who lived in the 16th century. It is seen as a poem in Firdevsî's *Şehnâme*. Nizâmî wrote the story as a complete masnavi. The masnavi of Hüsrev ü Şirin was written by several poets, especially Şeyhî, in the Anatolian region. However, Ahmet Rıdvan's work has a larger scope in terms of folk beliefs. Furthermore, the vividness of descriptions, richness of imagery, and the narrative features of mythological elements and beliefs highlight Rıdvan's masnavi. Masnavi includes many folk beliefs such as treasure, fairy, magic, madmen, fortune-telling, natural events, some animals and many more. In this study, it is stated that folk beliefs, which are a part of culture, are among the sources of Classical Turkish Literature, and the beliefs in Masnavi are discussed with an interpretive approach and the results are aimed to contribute to the of literature and cultural history.

Keywords: Classical Turkish Literature, masnavi, Hüsrev ü Şirin, folk beliefs.

Giriş

Sanat, doğaya insanın eklenmesi şeklinde tanımlanabilir. Sanatçı temelde var olan doğa gerçeğini kendi duygularıyla ve hayalleriyle işleyerek sanat eserini meydana getirir. İşte bu hayaller, gerçek olmayan unsur, kurgu olarak nitelendirilebilir. Kurgu, gerçek olmayan ancak bir metnin örüntüsüne etki edip olayların akışını sağlayan, sanatçının üslubunu yönlendiren ve her şeyden önemlisi sanat eserini oluşturan en önemli faktördür.

Bütün sanat eserlerinde kurgunun çok önemli bir rolü olsa da temelindeki gerçekliğin göz ardı edilmemesi gerekir. Bu gerçeklik, sanat eserinin arkasında duran toplum kitleleri ve zamandır. Hiçbir sanat eseri devrinden ve toplumdaki ayrı düşünülemez. Çünkü eseri meydana getiren; toplumun gelenekleri, göreneklere, örf ve âdetleri, inanışları kısacası onun hayata nasıl baktığıdır. Levend'in (1984: 19) "Herhangi bir edebiyatın –ne kadar mücerret olursa olsun– bulunduğu devrin hayatını aksettirmemesi kabil değildir. Şairler ve sanatkârlar, hattâ farkında olmayarak içinde yaşadıkları devrin ve muhitin tesirlerinden mühlhem olurlar." ifadesi, bir eserden eserin yazıldığı döneme ve topluma gitmenin mümkün olacağını göstermektedir.

Kültürsüz bir toplum düşünülemez. "Her toplumun gelişmişlik düzeyine uygun bir kültürü vardır. Bu kültür gelişir, büyür, değişir, yok olur ya da dönüşebilir. Ancak kültür insanlığın ortak bir sürecidir. Geçmiş kültürler olmasa idi bugün hiçbir toplumun kültüründen söz edilemezdi. Öyle ise kültür birikimidir" (Alp 2009: 20). Dolayısıyla İslamiyet'ten önceki kültür Anadolu'ya taşınmış bazıları doğrudan devamlılığını sürdürürken bazıları semboller halinde varlık göstermiştir. Nitekim 13. yüzyılda ilk ürünlerini vermeye başlayan Klasik Türk Edebiyatı da İslamî kültürle şekillenmesine rağmen, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ederken beraberlerinde getirdikleri bazı kültürel unsurları da bünyesine dâhil etmiştir.

Tarih öncesi çağlarda insanlar tabiat olayları karşısında merak duygusuna ve dehşete kapılarak zihinlerindeki soru işaretleriyle ortaya çıkan boşlukları düş gücü ve inançla doldurmaya çalışmışlardır; "mit" kavramı bu şekilde ortaya çıkar. Destanların başlangıcında da mitler vardır. Mit ve destanlar ya art zamanlı ya da eş zamanlı oluşmuştur. Destanlardaki ağaç ve ışık gibi birçok motif, mitlerin destanlarda birer izdüşümüdür. Güçlü gördükleri varlıkları tanrı olarak kabul etme, onlara tapınma; Güneş'ten, Ay'dan ve yıldızlardan yardım bekleme eski Türklerin inançlarının temelini oluşturmaktaydı. Başlarına gelen olumlu ve olumsuz işlerden feleği sorumlu tutmuşlar ve uğurlu zamanlar tayin etmeye çalışmışlardır. Dinler tarihçisi ve yorumcusu Mircea Eliade gibi araştırmacılar tarafından bir vecd ve trans tekniği olarak nitelendirilen Şamanizm kültüründen gelen büyü ve tütsü gibi unsurların İslamiyet'ten sonra da farklı yansımalarla devam ettiği görülür. Mircea Eliade'ye (1992: 190) göre "semboller toplumun bilinçaltındaki arketiplerdir. Bunları zayıflatmak, hastalandırmak, geriletme mümkündür, ancak bunlar yok edilemez. Yeni bir dinde, ileriki zamanlarda tekrar ortaya çıkar." İslam öncesi kültürdeki inanışlar da yeni bir dinle beraber zayıflamış ancak semboller şeklinde kendini göstermiştir.

İnanç, "kişi ya da toplum tarafından, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi" anlamına gelmektedir (Boratav 2015: 13). Boratav, halk inanışlarından söz edenlerin Fransızca ve Almanca karşılıkları "superstition" ve "aberglaube" olup bu kelimelerin Türkçeye "batıl itikat, batıl inanış, yanlış inanış, boş inanış, hurafe" olarak çevrildiğini ve yersiz kullanıldıkları zaman sakınca oluşturabileceğini ve inanç kavramının oldukça geniş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca halk biliminin de belli bir toplumun eski dininden getirdiği ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda kendi çağının şartlarına uygulayarak oluşturduğu yeni biçimler, içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilendiğini belirtir (2015: 13). Çobanoğlu da (2015: 16) halk inanışlarını "eski dinlerden aktarılanlarla resmî dinin inançlarının türlü nedenlerle geniş halk yığınları arasında çeşitlenerek aldığı yeni yorum ve

inanış şekilleridir.” olarak ifade eder. Bu inanışlara edebî eserlerin birçoğunda rastlamak mümkündür.

Kültür tarihi çalışmaları, kültürel üretimleri farklı yönlerden inceleyerek kültürün ele alınış biçimi üzerine farklı bakış açıları ortaya koymaktadır. Edebî metinler bu bakış açılarıyla incelenmeye oldukça elverişlidir. Örneğin bir dönemden bir kesit gözler önüne serilebilmektedir. Burada önemli olan edebî eserin bu sosyal gerçekliği nasıl yansıttığıdır. Bunun için de “tıpkı arkeolojik bir kazıdan elde edilecek ipuçları gibi, arka plan araştırmasının çok ayrıntılı ve bütünlüklü bir şekilde yapılması gerekmektedir” (Öztekın 2006: 2). Yaşanan dönemden önemli bir kesit de o devrin kültürüne ait halk inanışlarıdır.

Bir eser hangi alana ait olursa olsun kültür tarihi açısından önemli bir kaynak durumundadır. Bir eserden o toplumun kültürünü okumak mümkündür. Dilçin (1996: 618), 13. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş olan divan şiirinin, kapsadığı uzun zaman dilimi dikkate alındığında Türk kültürü açısından çok zengin bir kaynak oluşturduğunu belirtmiştir. Halk inançları aynı zamanda Klasik edebiyatın kaynakları arasında yer almaktadır. Folklorik unsurlar barındıran bu tür eserler içinde Ahmet Rıdvan’ın *Hüsrev ve Şirin* adlı mesnevîsi önemli bir yere sahiptir.

Hüsrev ü Şirin, konusunu tarihten alan trajik bir aşk hikâyesidir. İlk olarak Arap coğrafyacılarının hazırladığı *Taberî Tarihi*’de rastlanan bu hikâye, Firdevsî’ nin *Şehnâme*’sinde şiir olarak görülür. Hikâyeyi tam bir mesnevî şeklinde yazan ise Nizâmî’dir. Anadolu sahasında ise ilk *Hüsrev ü Şirin*’ i Fahrî, ikincisini Şeyhî yazmıştır. Kaynaklar, Şeyhî’nin eserini bu mevzuda yazılan mesnevîlerin en güzeli kabul ederler ve överler¹ (Timurtaş 1998: 52). Ahmed Rıdvan’ın *Hüsrev ü Şirin*’ i bugünkü bilgilere göre Anadolu sahasında Fahrî ve Şeyhî’ den sonra üçüncü eserdir ve II. Bayezid’ e sunulmuştur (Tavukçu 2000: 76). Rıdvan, Nizâmî’nin ve Şeyhî’nin eserlerini incelemiş, birinin eksik veya yetersiz bilgiler verdiği yerlerde diğerine başvurmuş böylece daha sağlam bir eser meydana getirmiştir. Üstelik Rıdvan’ın hayalleri daha renklidir ve imajlar zenginleştirilmiştir. Örneğin “cadı karısı” tasvirini Şeyhî’den almakla beraber bu betimlemeyi Şeyhî’den daha başarılı bir şekilde yapmıştır (Tavukçu 2000: 111).

Yayımlanan *Hüsrev ü Şirinler*’den bir tanesi de Celilî’nindir. Bu eser de Rıdvan’ınki gibi 16. yüzyıla aittir. Celilî, Nizâmî’ nin *Hüsrev ü Şirin*’ini izlemiş ancak bunu yaparken hikâyenin yalnız özünü almış, ayrıntılarını atarak, tasvirlerinin çoğundan vazgeçerek özetini meydana getirmiştir. Celilî’de *Behrâm-ı Çûpin meselesi*, *Hüsrev*’ in rüyasında gördüğü *Şebdiz*, *Barbed*, *taht ve Şirin* yoktur. *Kısrakların mağaradaki kutsal taşın hamile kalması*, *Ermende kızların masal anlatması* ve birçok bölüm Şeyhî’ nin ve Rıdvan’ ın eserine göre eksiktir (Kazan 2012: 88).

Şeyhî’nin ve Celilî’ nin eserindeki eksik bölümler, halk inançları açısından önemli bir kayıptır. Bu bölümler Rıdvan’da tam olarak geçtiği için bu çalışmada Ahmed Rıdvan’ın *Hüsrev ü Şirin* mesnevîsi esas alınmıştır. Aynı zamanda Rıdvan’da betimlemelerin daha canlı ve imajların zengin olması, mitolojik öğelerin ve inançların anlatımı açısından önemlidir. Eserde parnasizmin etkisi çok fazladır ve bu tür öğelerin fazlalığı, doğru orantılı olarak realiteyi artırmakla beraber anlatımı zenginleştirip güçlendirmektedir.

¹ “Şeyhî’nin *Hüsrev ü Şirin*’i araştırmacılar açısından önemli bir kaynak olmakla beraber eserde *Şirüye vak’ası*, Hz. Muhammed’ den *Mektup Gelmesi* ve *Mi’rac* bölümleri eksiktir. Şeyhî’ nin ömrü mesnevîyi tamamlamaya yetmemiştir. Ölümünden sonra yeğeni Cemâlî esere bir zeyl yazsa da *Şirüye vak’ası*, Nizâmî’deki gibi sonuçlanmamış ve iki bölümden oluşan bu zeylde Şeyhî’nin ölümünden ve II. Murad’dan bahsedilmiştir.” (Timurtaş 1998: 56).

Klasik Türk Edebiyatı'nın önemli şaheserlerinden olan Hüsrev ü Şirin mesnevîsi üzerine çok sayıda çalışma yapılmakla beraber Ahmed Rıdvan'ın mesnevîsi, halk inanışları bakımından incelenip yorumlanmamıştır.² Bu çalışmada mesnevîlerde halk inanışlarının bulunabileceği ve Klasik Türk Edebiyatı'nın halk kültüründen uzak olmadığı yorumlayıcı bir yaklaşımla gösterilmek istenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, eserin müellifi hakkında bilgi verim; ikinci bölümünde, eser özetlenmiş; üçüncü bölümünde ise Mesnevî baştan sona taranarak halk inanışlarıyla alakalı motifler tespit edilmiştir. Bu tespit edilen veriler gruplandırılarak açıklama yoluna gidilmiş ve tespit edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

1. Ahmed Rıdvan (d. ?/?- ö. 935/1528-1538)

Ahmed Rıdvan, kaynaklarda "Tütünsüz" ve "Bi-duhan" lakaplarıyla tanınmaktadır. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında yaşamıştır. Ömrünün son yıllarını Edirne'de geçirdiği bilinse de tam olarak memleketinin neresi olduğu bilinmemektedir. Kimin için yazıldığı belli olmayan bir kasîdede devrin vezirinden Ohri sancağını istemiştir. Onun Ohri'yi istemesi buralı olabileceğini de düşündürmüştür. İyi bir sancakbeyi olup Moton kalesine sancak dikmiştir. Dimotaka'daki Ahmet Fakihli köyünü (Eceköy) evlatlık vakfı yapmış ve burada defterdarlık görevini yürütmüştür. *Sehî Tezkiresi'*nde birçok marifete kadir, şiir üslubunda mahir, olgun, akıllı bir kişi olduğu ve mesnevîlerinin gazellerine galebe geldiği ifade edilmiştir (İsen 1998: 88). Tavukçu'nun çalışmasında da Ahmed Rıdvan'ın şiir sahasında kendine güvenmekte olup kendi yazdığı *Hüsrev ü Şirin* mesnevîsinin Nizamî ve Şeyhî'ninkinden daha güzel olduğu ve bu konuda kendisini bir yenilikçi olarak gösterdiği belirtilmiştir (Tavukçu 2000: 75). Nizamî'den tercüme ettiği *Hamse'si* önemlidir. *Hüsrev ü Şirin* mesnevîsinde hem Nizamî'yi hem de Şeyhî'yi esas alarak sağlam bir eser oluşturmaya çalışmıştır. Bilinen eserleri *Divan*, *İskender-nâme*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Hüsrev ü Şirin*, *Rıdvaniyye*, *Mahzenü'l-esrâr*, *Heft-Peyker'*dir (Tavukçu 2000: 67- 90).

2. Hüsrev ü Şirin'in Özeti

Hüsrev-i Perviz, Sasani hükümdarı Hüzmüz'ün oğlu, Şirin de Ermen melikesi Mehin Banu'nun yeğenidir. Perviz, Şirin'i görmeden arkadaşı Şabur'un anlatımı üzerine ona âşık olur. Şirin ise Hüsrev'in resmine âşık olur. Ermen'de tam kavuşacakları sırada Medayin'de taht kavgaları çıkar ve Şirin önce tahtını, ülkesini kurtarması gerektiğini, nikâh olmadan evlenme olmayacağını söyler. Bu sözlere sitem eden Hüsrev, ülkesine gidemediği için Rum Kayseri'ne sığınır. Kayser, Hüsrev'i kızı Meryem'le evlendirir ve ordusunu ona tahsis eder. Türk asıllı bir komutan olan Behram-ı Çubin'le günlerce savaş olur. Hüsrev, düşmanı yener ve tahta oturur. Tahtını kurtaran Hüsrev çok sevinçli olsa da Şirin'i bir türlü unutamamıştır. Şirin de Halası Mehin Banu'nun ölümünden sonra Medayin'e ilk gittiğinde kuş uçmaz kervan geçmez dağlık bir yerde kendisine yaptırılan sarayına yerleşmiştir. Hüsrev, Şirin'i sarayına almak istese de Meryem onu kabul etmemiştir, aynı zamanda Şirin de Hüsrev evli bir erkek olduğu için ondan uzak durmuştur. Şirin, Ferhad'ı sarayına süt yolu yaptırmak istediğinde tanır. Ferhad, Şirin'in önce sesine âşık olmuş onu daha sonra görmüştür. Ferhad'ın Şirin'e olan aşkı duyulmaya başlayınca Hüsrev bundan son derece rahatsız olur ve durumu anlayabilmek için Ferhad'ı sarayına davet eder. Ferhad'a yönelttiği sorular neticesinde onun gerçek bir âşık olduğunu anlayınca Bi-sütün dağınyı yarıp orduya yol açmasını istemiş, bunu başarırsa Şirin'e ulaşabileceğini söylemiştir. Aslında Hüsrev, Ferhad'a yaptığı teklifinde Ferhad'ın geçit vermeyen bu dağı yarabileceğini hesap etmemiştir. Ferhad'ın büyük azmi sonunda dağı yarmasıyla Hüsrev hüsrana uğrar ve çevresindeki ekâbirlerin de önerisiyle Ferhad'ın moralini bozmak ve yaptığı işten vaz geçirmek

² Bk. Çağlar, A. (2019), Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisinde Sosyal Hayat, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 22, 171-260.

için yaşlı bir cadı karısıyla Ferhad'a Şirin'in öldüğü yalan haberi gönderir. Ferhad, bu yalan haberi duyunca kayalıktan kendini atarak can verir. Hüsrev, aslında Ferhad'ın ölmesini istememiş, olaylar bu şekilde gelişme göstermiştir. Hüsrev Şirin'e taziye mektubu gönderir. Bu olaydan bir süre sonra Hüsrev'in hanımı Meryem ölür. Şirin Hüsrev'e taziye mektubu göndererek tahtını kendisi için terk edip gelmesine rağmen çok ilgisiz kaldığını söyler ve sitem eder. Bunun üzerine Hüsrev Şabur'u Şirin'i getirmesi için gönderse de o çok kızar ve kabul etmez. Hüsrev Şabur'u tekrar gönderip özür dilese de Şirin yine kabul etmez ve bunun üzerine Hüsrev arkadaşlarının önerisi üzerine İsfahanlı Şeker'le evlenir. Ancak Şirin'i unutamadığı için Şeker'den de ayrılır. Bir gün av esnasında Hüsrev Şirin'in kasrına gelir. Şirin, ona naz ve sitem eder ve onu sarayına almaz. Daha sonra pişman olup, üzülüp kılık değiştirerek ardından gider ve Şabur aracılığıyla düğün yapılmasını istediğini söyler. Büyük bir meclis kurulur, düğün yapılır ve Hüsrev ile Şirin evlenirler. Hüsrev, evlendikten sonra felsefi konularla ilgilenmeye başlar. Ancak Hüsrev'in Meryem'den olma Şiruye adında bir oğlu vardır. Şiruye, babasının bu durumundan da yararlanarak babasının tahtına ve Şirin'e göz koyar. Babasıyla Şirin'i bir mağaraya kapatır. Bir gece vakti gelip pencereden inip Hüsrev'in ciğerine hançer saplar. Hüsrev, Şirin'i rahatsız etmek istemez, ona kıyamaz ve sessizce ölür. Hüsrev'in ölümünden sonra Şiruye, Şirin'in kendisine gelmesini ister. Şirin, Hüsrev'in tabutunun konulduğu türbeyi temizleyeceği bahanesiyle girip tabutu açar ve onun hançerlendiği yerden, kendine hançeri saplayarak can verir. Şirin'i de aynı yere gömerler ve burası aşıkların ziyaretgâhı olur.

3. Hüsrev ü Şirin'de Halk İnanışları

*Hüsrev ü Şirin'*de geçen halk inanışlarını; hazine, peri, deli, büyü-dua-nazar, fal, tabiat olayları, hayvanlar, şeytan, âhir zaman ve kıyamet, kadir gecesi, melekler ve isimlerle ilgili inanışlar olmak üzere gruplandırmak mümkündür.

3.1. Hazinelerle İlgili İnanışlar

3.1.1. Hazine-Virane

Hazine, Arapçada "define" Farsçada "genc" terimleriyle ifade edilmektedir. Türkçede ise define "gömme" anlamına gelir. İnsanlar, eskiden banka ve emniyet sandığı olmadığı dönemlerde para ve değerli mücevheratlarını viran yerlerde genelde bir çömlek içine koyup yere gömerek saklamışlardır (Onay 2013: 132). Özkan (2007: 430) viranelerin tercih edilmesinde buraların pek tekin olmaması, ıssız yerler olması insanların girmeye cesaret edememesinin önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir. Hazinelerin viran yerlerde saklanması, eski dönemin ihtiyacından kaynaklanmış ancak zamanla köklü bir inanç haline gelerek halk arasında yaygınlaşmıştır. Klasik Türk Edebiyatı kültüründe bazen doğrudan bazen de telmih şeklinde bu inanca rastlamak mümkündür.

Mesnevî'de hazinelerin gömüldüğüne dair bir kıssa geçmektedir. Bir gün bir çiftçi tarlayı sürerken sabanına bir halka takılır. O halkanın sabit ayar olduğunu anlayınca hazinenin peşine düşüp o yeri kazmaya başlar ve orada sayısız mücevherler bulur:

Giderken çiftinün ardınca bî-râh
Sabânına geçer bir halka nâ-gâh (4039)

Görür ol halkayı muhkem ayardur
O halka bulduğu yiri deberdür (4040)

Bulur anda nihâyetsüz hazîne
Kim ol mevzi'de çogimiş define (4042)

Bulurlar hem dahı envâ'ile zer
Yevâkît ü le'âlî la'l ü cevher³ (4044)

Fakat o hazine yer altında gömülüdür onun açılması zahmetli ve eziyetlidir:

Yir altında velî medfûndur ol genc
Anuñ açılmasıdır zahmet ü renc (4658)

Hazinelerin harabelerde olacağı inancı Ferhad'ın gönlünün kırılmasından sonra bir hazine olan aşkı bulması şeklinde kendini gösterir. Ferhad'ın aşk hazinesini bulması vücudunun viran olması sebebine bağlanmıştır:

Vücûdı şehriyi yıkmışdı renci
Harâb olduğu-çün bulmuşdı genci (2092)

3.1.2. Hazine-Tılsım-Yılan

Viranelere gömülen defineleri kimsenin bulup açmaması için tılsım yaptırılıp başına bir yılan konmaktadır. İnanışa göre tılsım kırk yıl sonra kendiliğinden çözüleceği için hazineyi bekleyen yılanın da kırk yıl sonra bu hazinenin sahibi olacağı düşünülmüştür (Pala 2004: 109, Onay 2013: 132). Mircea Eliade'nin *İmgeler ve Simgeler* adlı eserinde de yılan, hazinenin bekçisi olarak ifade edilir:

“Derinlerdeki canavarlara birçok gelenekte rastlanmaktadır. Bazen ejderhalar bir hazinenin çevresinde nöbet tutmaktadırlar. Bu kutsalın, mutlak gerçeğin ele gelir imgesidir. Muhafız canavara karşı ayinsel zafer, ölümsüzlüğün kullanılmasına eşdeğerdir” (Eliade 1992: 190).

Kırgız efsanelerinde de yılanla ilgili inanışlar vardır. Kırgızların inanışına göre yılanlar ateş ve demirden çok korkar ve bu nedenle onu demirle öldürmek, iyesine yapılan en büyük saygısızlıktır. Yılanlar altını sevdiği için “altın olan yerde yılan olur” sözü de yaygındır. Bu nedenle altın veya hazinenin olduğu düşünülen virane bir yer varsa önce yılanı kurban adamak gerekmektedir. Onu memnun edip bir nevi izin alma söz konusudur (Demirci 2014: 686). Ayrıca Demirci (2014: 686) yılan motifinin, altın ve hazine olan yerde düşmanlık olabileceği ve en yakın dostu bile düşman edeceği için metaforik olarak da kullanılmış olabileceğini vurgular.⁴ Mesnevî’de de yılan motifinin benzetmelik olarak kullanıldığı görülmüştür.

Hüsrev'in eşi Meryem vefat ettikten sonra Şirin bütün iyi niyetliliği ile Hüsrev'e taziyeye gider. Hüsrev, hazineye; Meryem de kötülüklerinden dolayı dikene ve yılanı benzetilerek onun ölümünden sonra şahın dikensiz, hazinenin de yilansız kaldığı söylenmiştir:

Çü olmuşdı şehen-şâh verd-i bî-hâr
Kamu gencînesi kalmışdı bî-mâr⁵ (2689)

³ Bk. (4041), (4043).

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Stamov Asanbek (1992). *Cortuul*, Biçkek: Uçkun Yay.

⁵ Benzer beyitler için bk. (2785), (2950), (3806), (3905)

Tılsım, “define gibi gizli şeyler bulmayı, saray mağara gibi kapalı yerleri açmayı sağlayan ancak kendi ehlinin bildiği sözler ya da kılıç gibi kullandığı araçlardır” (Boratav 1973: 148). Tılsımı bozmak ve hazineyi ele geçirmek için bazen bir yazı bazen bir büyü bazen bir dua kullanılmaktadır. Başvurulan yöntemlerden bir tanesi de veli, evliya ve ermiş kişilerin duasıdır (Yekbaş 2010: 161). *Hüsrev ü Şirin*’de yer altında mermer bir sandık içinde hazine bulurlar. Sandığın kilidi dahi altındandır. Kilidi açarlar ancak hazine toprak kaplıdır, toprağı temizleyince bir tabaka belirir ve üzerindeki altın levhada bir hat yazısı vardır. Böylece hazinenin tılsımlı olduğu anlaşılır. O dönemde bütün yazıları okuyan bir pîr vardır, şâhın emriyle o kişi getirilir. Bu tılsımın sahibinin yıldızlardan ve felekten anlayan Erdşir isminde bir zat olduğu anlaşılır. Levhanın üzerinde Hz. Peygamber’in resmi vardır, onun kamer zamanında doğan bir ay ve son nebî olduğu yazılmıştır. Aslında bu resim daha önce Hüsrev’in rüyasında gördüğü bir resimdir:

Yir altında velî medfûndur ol genc
Anuñ açılmasıdır zahmet ü renc (4658)

Görürler anda bir sandûk-ı mermer
Kim itmişler anuñ kuflın dahu zer (4660)

Görür Husrev ki bir tâk oldı peydâ
Tılsım itmişler anda âşikârâ (4663)

O seng üzre turur bir tahta-i zer
Kim itmişler anı levh-i musavver (4664)

Meger varidi ol ‘asr içre bir pîr
Hutûtuñ kamusın eylerdi tahrîr (4666)

O levhi Erdşir itdürmiş-imiş
O satrı dahu ol yazdurmuş-imiş (4668)

3.2. Perilerle İlgili İnanışlar

Periler, cin taifesinin oldukça güzeli ve insan güzeli olarak tanımlanmaktadır (Onay 2013: 332). Pala’ya göre ise cinlerin dışı olanına peri denmektedir. Çok güzel oldukları için insanları kendilerine âşık etmekte ve herkese görünmemektedirler. Bunlar ancak büyü ile daire içine çağrılmaktadır. Aksi takdirde habis cinler gelebilmektedir. Daha çok hamam, çeşme ve pınar başlarında bulunmaktadırlar (Pala 2004: 369). Boratav, cin ile periyi ayırt etmemekle beraber onların sadece harabeliklerde değil aynı zamanda mezarlıklar, köy odaları ve büyük ağaçların altında da bulunduğunu ifade etmiştir (Boratav 1973: 92). Divan şiirinde genelde sevgili çok güzel olmasından ve bazen görünüp bazen kaybolmasından dolayı bir periye benzetilir. *Hüsrev ü Şirin*’de de periler ve onların özellikleriyle ilgili beyitlere rastlanmaktadır.

Şabur, Hüsrev’in resmini bir ağaca yapıştırır ve Şirin bu resme âşık olur. Şirin’in halini iyi görmeyen diğer kızlar resmi saklayıp, “ Peri aldı.” diyerek hile yapmak isterler. Şabur bu sefer başka bir ağaca resim yapıştırır, duruma şaşırın kızlar kaldıkları o yerin cinnilerin yurdu ve bir devin makamı olduğuna inanırlar:

Didiler cinnî yurduymuş bu gül-zâr
Makâm-ı dîvimiş bu cây-ı pür-hâr (660)

Bu yurddan bârumuz cümle ıralum
Geçüb bir gül-şene dahı varalum (661)

Ki Şîrinden bu nakşı saklayalar
Perî aldı diyu hîle kılalar⁶ (686)

3.3. Delilerle İlgili İnanışlar

Türk kültüründe deli ve delilik oldukça geniş bir kavram olup birçok insan tipini içine almaktadır. İnsanlar, “şamandan sufiye, âşıktan komik tiplere, tanrıoğlundan evliyaya, bimarhanelerde tedavi görenlerden, çılgın kahramanlara, esrar ilmini bilen evliyalara kadar...” deli olarak nitelendirilebilmektedir. (Bayat 2018: 7). Bayat'ın (2018:7) ayrıca belirttiği üzere Allah'ın güzel sıfatlarının azameti karşısında sürekli cezbe halinde olanlarla, delilik hastalığına yakalananları; deli muamelesi görenlerle, cinnet geçirenleri ve nitekim bunlarla kutsal delileri ayırt etmek gerekmektedir. Deliler; taş atan, kıyafetlerini yırtan veya toplumda kabul görmeyen hareketleri yapan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Delileri zapt ve ıslah etmek için veya onların yeni ay dönemindeki özellikleriyle alakalı olarak birtakım halk inanışları ortaya çıkmıştır.

3.3.1. Deli-Zincir

Delilerin zincire bağlanması gerektiği yaygın inanışlardandır. Tıbbın gelişmediği ve delileri zapt etmenin zor olduğu çok eski dönemlerde ortaya çıkan bir anlayış olduğu düşünülmektedir. Bahar mevsiminde ırmak ve su kenarlarına gidilmesinin bir sebebi de suyun rahatlatıcı özelliğindedir. Eskiden ruh hastalarının tedavisinde müzik ve su sesinin kullanıldığı bilinmektedir. Divan şiirinde de âşık sevgilinin zincir gibi saçlarıyla bağlanır. Nasıl ki deliler iyileşinceye kadar zincirle bağlanırlarsa âşıklar da iyileşinceye kadar delidir ve ne yaptıklarını bilmezler. Onu deli eden ise sevgilinin bir peri kadar güzel olmasıdır (Pala 2004: 110).

Ahmed Rıdvan da bu gelenekten hareketle âşıkların bir zincire bağlanması gerektiğini dile getirmiştir. Çünkü böyle bir uygulamanın nefsi terbiye edeceğini düşünür. Hüsrev, babası öldükten sonra Beham'da tahta oturur. Hatta ülkenin başına geçmek için babasını öldürdüğü söylentileri yayılarak fitne çıkartılmıştır. Hüsrev ise Şirin'e olan aşkıdan deli olur ve ülke meseleleriyle meşgul olamaz. Hüsrev'i sevenler onun aklını yitirdiğini, zincir gerekli olduğunu ve ancak bu zincirle iyileşeceğini belirtirler:

Bu yigdür kim anı bend eyleyevüz
Aña bir bend ile pend eyleyevüz (1815)

Civândur 'âşık u mecnûn u nâdân
Gerek dîvâneye bendile zindân (1816)

Ola kim bendile gele salâhe
Şeb-i bahtı ire rûz-ı felâhe (1817)

Ki tahta kâbiliyyet ide tahsîl
Bu bendile kıla nefsinî tekmiîl (1819)

⁶ Perilerle ilgili diğer beyitler bk. (395), (396), (397), (398), (399), (537), (1018), (1194), (1216), (4453).

Ferhad da Şirin'e âşık olup dağa Şirin'in resmini yapınca dedikodular yayılmaya başlar. Hüsrev, Ferhad'ı çağırıp durumu öğrenmeye ve onu Şirin'den uzaklaştırmaya çalışır. Ancak korkusuz gerçek bir âşık olduğunu anlar. Hüsrev, Ferhad'a Şirin'in saç ile bağlanma diyerek uyarıda bulununca Ferhad dîvânelerin bendsiz, zincirsiz olmayacağını söyler:

Didi kılma saçile 'akd ü pey-vend
Didi dîvâneler olurmu bî-bend⁷ (2278)

3.3.2. Deli-Ay

Ayın başlarında deliler çıldırmış. Müneccimlere göre fitneler ve kötü hadiseler hep kamerî aybaşında olurmuş. Med ve cezir olayları da Ay'ın etkisiyle gerçekleştirmiş. İbrahim Hakkı'nın *Marrifetnâmesi'* ne göre (Onay 2013: 66):

"Her kamerî ayın ilk on beş gününde sıcaklık soğukluktan ter kanla mümessel olup insan ve hayvanların bedenleri kuvvet bulur. Bu cihetle hastalık çok defa mündefî olur. Son on beşinde soğuk ve kurak galabesinden ter azalır neşv ü nemâ da az olur. İnsan ve hayvanların bedenleri zayıf düşer. Hastaların hastalığı artar."

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Ay'ın insanlar üzerindeki etkisi oldukça fazladır; çünkü vücuttaki sıvı dengesi bozulmaktadır. Avrupa'da da dolunay cinayetleri yaygındır ve bu dönemlerde güvenlik önlemleri artırılmaktadır.⁸ Yeni ay birçok insanı etkilemekle beraber en çok da delileri etkilemektedir. Yeni Ay'ın görülmesiyle onların divaneliği artar (Çelebioğlu 1998: 680).

Hüsrev, Ferhad'ı aşkından vazgeçirmeye çalışır. Ferhad divanenin, aydan (Şirin'den) uzak kalmasının iyi olacağını yoksa deliliğinin artacağını ifade eder:

Didi kasruñ kılursañ Kûr yigdür
Didi dîvâne mehden dûr yigdür (2281)

3.4. Sihir ve Onun Etrafında Cereyan Eden Güçlerle İlgili İnanışlar

3.4.1. Sihir (Büyü)

Büyünün amacı insanlar, varlıklar veya nesnelere üzerinde istenilen davranış değişikliğini oluşturmaktır. Türkler de eskiden tabiatta bazı olağanüstü, gizli kuvvetlerin var olduğuna inanmışlar ve bunu "yer-su" tabiriyle ifade etmişlerdir. Kötü ruhlardan korunmak için kamların⁹ yaptığı büyü ve kehanetten yararlanma yolunu tercih etmişlerdir (Köprülü 1989: I/56). Sipahi'nin belirttiği üzere Mircea Eliade, Şamanizm'de kamlığı, vecd ve istiğrak (extase) tekniği olarak

⁷ Bk. (1316), (3861).

⁸ Fransız araştırmacı yazar Rene Claude Guillot, Ay'ın bu döneminde cinnetlerin çoğaldığını ileri sürerek, o evrede yaşanmış olan cinayetleri araştırmış ve "Dolunay Cinnetleri" adlı kitap yazmıştır. Bk. Çelik, Ö. M. Öztürk ve Murat Kaya (2006). *Üsve-i Hasene*, (I cilt), s. 147.

⁹ Kamlar eski dönemde toplum hayatına yön veren en önemli kişilerdir. Sadece büyücü değil aynı zamanda hekim, müzisyen ve din adamlarıdır. Hastaları iyileştirmek, ölen bir kişinin ruhunu göğün yedi kat üstüne çıkarmak veya yerin yedi kat altına indirmek, kağana gelen hediyeleri kötü ruhlardan arındırmak ve sığır, şeylan ve yuğ törenlerinde müzisyenlik yapmak gibi önemli görevlere sahiptirler. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Köprülü, M. F. (1989). *Edebiyat Araştırmaları*, (I cilt), s. 56-72.

tanımlamıştır. “Kam, her şeyden önce kendi özel usulleriyle ulaştığı vecd hali içinde ruhunun bedeninden ayrıldığını hisseden bir aşkın (trans) ustasıdır. Ruhları hükmü altına alarak ölümler, cinler, periler ve şeytanlarla bağlantı kurmaya muvaffak olmaktadır” (Sipahi 2006: 21). Tanrılarla bağlantı kurması ve ateş üzerinde hâkimiyet bu şekilde gerçekleşmektedir. Kamlar, ruhu cinler tarafından esir alındığına inanılan insanların ruhlarını geri çağırmak için yaktığı ateşin içine kayın ağacının dallarını atarak duman çıkarırlar. Ateş, kutsal güçleri simgelemektedir ve büyük bir temizleyici ve kötü ruhlardan arındırıcı olarak kabul edilmektedir (Sipahi 2006: 22).

Levend, eskiden sihir ve tılsıma çok fazla itikat edildiğini Musa'dan evvel Babil ve Mısır'da sihir ve tılsımın çok rağbette olduğu için Musa'nın mucizesinin bu cinsten olduğunu ifade etmiştir. Hatta Süleyman'a da sihir isnat olunmuş ancak Kur'an'da Süleyman'ın sihir yapıp kâfir olmadığı lakin şeytanların kâfir olduğu belirtilmiştir. Sihir peygamber zamanında da vardır ve sihirden korunmak için ayetler inmiştir (Levend 1984: 222).

Levend'in belirttiği üzere, sihir ve tılsıma eskilerce üç derecede itibar edilmiştir:

“Birincisi, aletsiz ve yardımcısız olarak himmet ile müessir olmak ki bu asıl sihir olarak gösterilir. İkincisi, Yıldızlardan, unsurlardan, adetlerin hassalarından bir yardımcı ile müessir olmaktır ki buna da tılsım derler. Üçüncüsü, (Kuvve-i mutahayyile) de bir tesir ki, sahibi, diğer kuvve-i mütehayyilelere kast ve teveccüh edip onlar üzerinde müessir olarak, hayalâtı hakikaten mevcut gibi göstermek. Buna da gözbağcılık derler.” (1984: 223).

Asırlar öncesinden bilinen ve yaşanan sihir halk kültüründe yer almakla beraber şairler tarafından doğrudan ifade edilmiş veya telmih malzemesi olarak kullanılmıştır. Şabur Hüsrev'in resmini bir ağaç budağına asar ve Şirin bu resme âşık olur ve o resmi elinden bırakmaz. Bakarlar ki iş çok ciddi Şirin'in yanındaki kızlar Şirin uyuyunca resmi saklarlar. Ancak Şabur başka ağaç dallarına da resmi asınca bir devin veya cinin sihir yaptığını düşünürler:

Nazar kıldıkca oldı vâlih ü deng
Sanasın kıldılar efsûn-ı nîreng (654)

Uyanub istedükde didiler dîv
Bize sihr eyleyüb kılmışımış rîv (655)

Büyünün en önemli amacı karşıda davranış değişikliği oluşturmaktır. Aşağıdaki beyitte de yine aynı şekilde sihrin, büyüünün Şirin'i divane yaptığı söylenir. Yani Şirin'i Hüsrev'e büyü ile pervane etmişlerdir:

Bu sihrile mehi dîvâne kıldı
Bu şem'i Husreve pervâne kıldı (888)

Şabur, Şirin'le yalnız kalınca Hüsrev'in ona olan aşkını söyler. O sırada dadı da sırta vakıf olup Şirin'in resmini yapıp Hüsrev'e götürmesini söyler. Şabur nigârın resmini yapıp binlerce sihr eyler:

Nigâruñ sûretin hûb etdi tasvîr
Hezârân sihrile eyledi tahrîr (899)

Aşağıdaki beyit de sihrin tesirini göstermek açısından önemlidir. Şabur, Medâyin'e dönüp yaptıklarını Perviz'e (Hüsrev) anlatır. Şirin'in gönlüne sihir okuduğunu onu Leyla iken Mecnûn'a çevirdiğini söyler:

Okıdum cânına sihrile efsûn
Anı Leylî-y-iken kıldum çü Mecnûn (1315)

3.4.2. Div

Div; şeytan, cin anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu 1993: 189). Sihir de çoğu zaman bu olağanüstü güçler tarafından yapılmakta insanların hareketlerine olumlu veya olumsuz yön verilmeye çalışılmaktadır. *Hüsrev ü Şirin*'de de divle ilgili beyitler geçmektedir.

Sihir konusunda da bahsedildiği üzere Şirin Hüsrev'in resmine âşık olunca kızlar resmi saklamış ancak Şabur tekrar resim asınca bir div bölgesinde olduklarını düşünüp başka bir diyara gitmeyi düşünmüşlerdir:

Didiler kim gene bu buk'a-i şûm
Mekân-ı dîvimiş hem mesken-i bûm (660)

Meger bir dîvimiş etmiş bu rîvi
Gidüb kendüsi koparmış grîvi (779)

İnanışa göre divler çok güçlü ruhani varlıklardır ve istediklerini yapabilmektedirler. Şirin, düşün gecesinde kendi yerine bir acuze göndererek Hüsrev'i denemek ister. Hüsrev de bir divin hile yaparak Şirin'i değiştirdiğini düşünür:

'Aceb yolum şaşurdu itdi mey rîv
Güzel Şîrînümi degşürdi mi dîv¹⁰ (4174)

3.4.3. Câdû

Kaynaklarda büyü yapan unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Sihirbaz anlamına gelir. Saç telleriyle sihir yapan büyücü kadın (Onay 2013: 101). Divan edebiyatında sevgilinin gözü, gamzesi, kâkülü, saç, ayva tüyleri gibi güzellik unsurları cadılık özellikleri taşır. Büyücülerin pîri Hârût ile Mârût' tur. Çeşit çeşit büyüler yapan câdû büyü yaptığını hiç belli etmez. Süpürgeye, rüzgâra ya da bir küpe binerek uçabilir. Su üzerinde durabilme özelliğine sahiptir, ateşte yanmaz. Bütün kötülükler, kan dökme onun işidir. Sâhir, sehâr, füsûnger gibi sözcüklerle de ifade edilmiştir. Ancak daha çok fitne, hîle, Bâbil, Hârût, Mârût gibi kelimelerle beraber kullanılmıştır (Pala 2004: 80). Zavotçu da câdûyu, "Sihir ve büyü yaparak sevenleri birbirinden ayıran, cadı, büyücü; çirkin koca karı, acûze olarak tanımlamıştır (Zavotçu 2013: 146). Câdû, div, şeytan veya diğer "olağanüstü varlıklara değin efsanelerin birçoğu hakkında tam bir anlatı örgüsü kurulmamış, bunlar sadece bir inanış, söz konusu olan varlığın herhangi bir niteliğini, gücünü belirtmekle yetinmiş inanış anlatımlarıdır" (Boratav 1973: 114).

Hüsrev ü Şirin'de câdû ve onun özellikleriyle ilgili birçok beyite rastlamak mümkündür. Bütün bunlar insanın muhayyilesinde ortaya çıkıp zamanla şekillenen bilinçaltı öğeleridir. Bu tür inançlar, edebî eserlere de yansımıştır. Ferhad'a Şirin'in öldüğü asılsız haberini vermek için

¹⁰ Bk. (2828), (4367), (4442).

gönderilen cadının yaşlı olduğu, çok papuç ve çizme eskittiği, hilesinden şeytanın bile korktuğu, büyüyle taş yağdırdığı, feleğin ayını inek gibi sağdığı, çok çirkin olup görenlerin ondan çok korktuğu, gözünün katil olup nazar ettiği, çok adam öldürdüğü ve başının dazlak olup kara don giydiği gibi özellikler söylenerek cadının tasviri yapılmıştır:

Meger varidi bir cādû 'acûze
Ki çoğ eskitmişidi keş u mûze (2561)

Bügü itse yire taşlar yağardı
Meh-i çarhı inek bigi sagardı (2563)

Görenüñ korkudan ödi sıdardı
Teninden cânı ürkerdi giderdi (2565)

Gözi tokundugı kalmazdı diri
Yüzini görenüñ gûridi yiri (2567)

Başı tazlak saçı dökülmişidi
Bili sarsak iki bükülmişidi (2568)

Velî Ferhâda yas tonı-y-ile var
Karalar geyinüb örtün kara çâr (2573)

Hemân turdı yirinden ol 'acûze
Bu şer işe kuşandı geydi mûze (2574)

Kara tonlarını egnine saldı
Kara tesbîhini eline aldı¹¹ (2575)

3.4.4. Nazar

Bakma, göz atma, göz değmesi, iltifat anlamlarına gelen nazar Arapça bir kelimedir. Tasavvufta ise insanı Allah'a ulaştıran bir yol olarak düşünülmüş ve salikin cezbesi için gerekli görülmüştür. Türkçede "kem göz" manasında, daha çok "gelme, uğrama, etme" fiilleriyle birlikte kullanılmıştır. "Nazar değmesi" yaygın bir inanç olup daha çok mavi gözlülerin nazarının değdiğine inanılmıştır. Halk arasında bazı insanların olağanüstü nazar güçlerinin olduğu düşünülmektedir. Bu niteliğe sahip insanın baktığı varlıklar çok kötü zarar görebilmektedir (Kazan 2005: 166).

Nazar değmesi yerine "nefes değmek", "nefese uğramak" da denilmektedir. Nazarın temelinde kıskançlık ve hayranlık yatmaktadır. Bir inanışa göre Hüzeyil kabilesinden Kemal isminde bir kişi her neye hayranlıkla baksa helak olurmuş. Halk arasında onun bu keskin nazarından dolayı "ayn-ı Kemâl ve âfet-i aynü'l-Kemâl" ifadeleri nazarı değen kimseler için kullanılmıştır (Pala 2004: 350; Onay 2013: 314).

Nazar inancının kökeni Neolitik çağlara (Cilalı Taş Devri) kadar uzanmaktadır. Girit'te, Aşağı Mısır'da, Malta'da, Kuzey Fransa'da ve Britanya'da Bronz çağına ait balta şeklinde

¹¹ Bk. (582), (2562), (2564), (2566), (2569), (2570), (2571), (2572), (2576), (2577), (3253), (3254), (3779), (3780), (3797), (3767), (4190), (1872), (2595).

nazarlıklar bulunmuştur. Bugün de halk arasında nazara karşı mavi boncuk, delikli taş, yumurta kabuğu, hocaya muska yazdırma, kurşun döktürmek gibi çeşitli pratikler uygulanmaktadır (Çıblak 2004: 1). Bunlardan bir tanesi de üzerlik takma ve tütsü yakmaktır. Nazara uğradığına inanılan ya da değebileceği düşünülen bebekler, çocuklar, hayvanlar, ateşe atılan üzerlik tohumlarının dumanıyla tütsülenir ve duman koklatılır. Divan şiirinde de üzerlik tohumu anlamına gelen “sipend” kelimesiyle pek çok mazmunlar oluşturulmuştur. Anadolu’da nazardan korunmak için alna çivit, kömür çekme âdeti hâlâ devam etmektedir. Burhân-ı Kâtî’nin “lâm” maddesinde “çeşmâru” manâsındadır ki amber, misk, üzerlik, çivit ve lâceverdî ağışte edip def-i çeşm-zahm için çocukların vechelerine çekerler.” Sözlükte “nil” de “çivit otu” manasına gelmektedir (Kazan 2005: 172).

Meclis toplandığı zaman kötü ruhlara ve büyülere karşı korunmak için üzerlik (sipend) ve öd ağacını yakarak buhur yapılır:

Mugannîler gelüb meclis bezendi
Buhûr eylediler ‘ûd u sipendi (1359)

Hüsrev, Şirin’e nasihatte bulunarak gül yanağını gözden sakınmasını söylüyor.

Müyesser kıl baña vasl-ı niğârı
Yüz ü gözden sakın ol gül-‘izârı (3873)

Şirin, Hüsrev’in resmine âşık olup kendinden geçer. Durumun vahim olduğunu anlayan kızlar resmi saklarlar ancak Şabur diğer resmi de asar. Bunun üzerine kızlar, bir div bölgesinde olduklarını düşünerek Şirin’e büyü yapıldığını düşünürler. Bu büyüden korunmak için sipend yakıp buhur yaparlar ve o aya benzeyen Şirin’in tehlikelerden ve kötü gözden korunması için Hudâ’ya dua ederler.

Sipendile yakub ol demde nârı
Buhûr eylediler ‘ûd u komârı (662)

Ki saklaya Hudâ mâhı hatardan
Yavuz gözlerden irişen zararda (663)

Mavi gözün nazar degeceği inancı vardır. Meryem, hileli ve kötü bakışlı olduğu için gözü mavi ve kırmızı olmuştur:

Çepel çehre gözi ezrak hem aşkar
Çü dîv-i gec-nazar mekrûh-manzar (4334)

3.4.5. Buhur

Buhur; tütsü, günlük anlamına gelmektedir (Parlatır 2012: 215). Tütsü, yakılacak güzel kokulu şey demektir. Aslı “behur” olup “buhur” şeklinde yaygınlaşmıştır. Yandığı vakit güzel kokan amber, günlük, ödağacı gibi şeyler bu türdendir. Ödağacı tozu gülsuyuyla yoğrularak kalem şeklinde kurutulur; camilerde, tekkelerde ve evlerde mevlit okutulduğu zaman veya dinî merasimlerde kalabalıktan bozulan havanın değişimi için yakılmaktadır (Pakalın 1983:245).

Eski Türklerde büyü ve büyücülük vardır. Göz değmesine, cinlerin etkilerine ve kötü ruhlara karşı bağ, bostan ve bahçelere korkuluk (abalıcı) ve nazarlık (kösgük) dikilmiştir. Sipahi (2006:13) cin çarptığı sanılan kişinin yüzüne soğuk su serildiğini sonra da kaç kaç (kavuç,

kavuç) denilerek üzerlik ve öd ağacı yakılıp tütsülendiğini belirtmiştir. Anlaşıldığı üzere buhurun birkaç fonksiyonu vardır. Kalabalık ortamlarda kötü kokuyu uzaklaştırmak. Dinî ortamlarda yaydığı güzel kokunun rahatlatıcı özelliğinden yararlanarak manevî bir hava oluşturmak ve kötü ruhlara ve nazara karşı koruyucu olarak kullanmak. *Hüsrev ü Şirin'* de buhurun geçtiği beyitlere rastlanmaktadır.

Eski Türklerde av merasimi kağan ve çocukları için oldukça önemli olup yiğitliğin ve kahramanlığın başta gelen göstergelerindendir. Avın bol ve bereketli geçmesi için dualar edilir ve nazara ve kötü ruhlara karşı micmerlerde buhur yakılmaktadır. Perviz, gücünü ispatlama zamanı geldiğinde babası Hüzmüz'den izin alarak ava çıkmıştır. Aşağıdaki beyitte de avdan önce Şâh için süslü bir taht kurulmuş ve Şâh onun üzerine oturmuştur. Bin tane altından yapılmış micmer getirilip öd ağacını amberle yakarak tütsü oluşturmuşlardır:

Şeh-içün kurdılar taht-ı murassa'
Oturdı anuñ üstinde murabba' (364)

Getürdiler iki biñ micmer-i zer
Buhûr eylediler 'ûdile 'anber (365)

Ödağacı ile birlikte üzerlik de yakıldığı görülmektedir. Yanmayı sağlayan güzel kokulu ağaç cinsi maddenin yanında bu güzel kokuyu artıracak anber, üzerlik gibi malzemelerin kullanılması da dikkat çekicidir. Bunda güzel kokunun varlıklar üzerindeki etkisi ve ruhları yatıştırıcı özelliği önemli rol oynamaktadır. Üzerliğin nazara karşı etkisi düşünüldüğü zaman tütsünün bu otlarla yapılması önemli olmaktadır. Şirin'in arkadaşları bir div bölgesinde bulduklarını düşünerek kötü ruhlara karşı ödağacı ve sipend ile tütsü yaparlar.

Sipendile yakub ol demde nârı
Buhûr eylediler 'ûd u komârı (662)

Bahar mevsiminde, nevrüzde meclis düzenlenip ayş ü safa yapıldığı görülmektedir. Buhur yapıp kötü ruhları kovalamak da yine eğlencenin bölümlerindendir. Şirin'in arkadaşları nazara ve kötü ruhlara karşı buhur yapmışlardır. Aşağıdaki beyitlerde de yine buhur için ödağacı ile anber kullanılmıştır. Farklı olarak gülsuyu da dikkat çekmektedir. Güzel kokular gönülden kederlerin giderilmesini sağlamaktadır.

Buhûr eylediler 'ûdile 'anber
Meşâmın kıldılar dehrüñ mu'attar (728)

Çü her âyînile meclis bezendi
Göñülden gussanuñ gitdi gezendi (729)

Dütüzdiler buhûr u 'ûd u 'anber
Gül-âbile yolını kıldılar ter¹² (1227)

3.4.6. Dua

Dua Allah'tan yardım istemektir. Duanın da ibadet olduğuna inanılır. Özellikle halk arsında gece yapılan duanın mutlaka kabul olacağı anlayışı söz konusudur. Övgü ve rica yollu kulun aciziyetini ve isteğini ifade eden sözlerdir. Bir ayette "Gizlice ve tazarru yolu ile Rabbinize

¹² (2135), (2724).

dua ediniz” buyrulmuştur (Arâf/55). Pala (2004: 124) duanın Müslüman’ın ihtiyaç anahtarı olduğunu ve sıkıntıda kalanlar ile dert ve ihtiyaç sahiplerinin kurtuluş makamı olduğunu belirtmiştir.

Hüsrev ü Şirin’ de, evlilik için uğurlu bir vakit tayin edebilmek için dua edilmektedir. Çünkü bir işin uğurlu bir zamanda gerçekleştirilmesi önemlidir. Perviz, evlenmeden önce bu konuyu bilginlere danışır. Bilginler güneşle ayın kavuşmasının münasib olduğunu söylerler. Düğün gününü belirlemek ve mübarek bir zaman seçmek için dua ederler. Şah bu kavmin sözüne itaat eder ve nücûm ehline kutlu bir saat bulmaları için buyurur bu uğurlu zaman içinde saadet gerçekleşecektir. Uğurlu, mübarek bir zaman bulunur ve düğün hazırlıklarına başlanır:

Mübârek bâdiçün mecmû’-ı dîvân
Du’âlar kıldılar şâha firâvân (4016)

Ki sa’y idüb bulalar hayr-sâ’at
Ola ol sâ’at içinde sa’âdet¹³ (4018)

3.5. Fal

Fal, Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Sözlükte “uğur, talih, deneme; kahve fincanına, iskambile bakmak gibi birtakım garip usullerle insanın talihine ait şeyler söyleme” gibi anlamlara gelmektedir (Parlatır 2012: 435).

İnsanlardaki merak unsuru doğal bir duygu olup geçmiş ve şimdiki zamana ait merak unsurları sosyal bilimlerin aracılığıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak gelecekle ilgili merak duygusu tam olarak çözümlenemediği için “kitap, bakla, kürek kemiği, yüz, kuş, su, kahve, çay, et, ateş, bulut, ok, zar, taş, iskambil, el, kum, tuz, iç organlar, yıldız, kaplumbağa kabuğu, kâse, horoz, ağaç, gölge, ip, tarot, tesbih, hamur, yumurta, değnek, yüzük, bilek, kaşık ve papatya” gibi çok sayıda kehanet ve fal türleri ortaya çıkmıştır (Boyras 2006: 3).

3.5.1. Kur’ân Falı

Kitap falı, bu türler içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Başta Kur’ân-ı Kerîm, olmak üzere Mesnevî-i Şerîf ve Hâfız Dîvânı fal bakmak için tercih edilen eserlerdendir (Temizkan 2007: 74). Kur’ân’ın niyet tutularak rastgele bir sayfasının açılıp belirli satırdaki harfin veya sözcüğün yorumlanması esasına dayanmaktadır. Yalnız bu fala bakacak kişinin de belli bir ayet bilgisine sahip olması gerekmektedir (Sennur 1998: 11).

Abdülaziz Bey, Kur’ân falını “tefe’ül” terimiyle açıklamaktadır (Abdülaziz Bey 1995: 364):

“Evlenme, yola çıkma, uzun seyahat, birinin kızını istemesi halinde verip vermeme ya da bir işe teşebbüs edip etmeme gibi önemli işlerde hangisinin hayırlı olacağı hususunda tefe’ül etmek, yani manevî yönden bir mana çıkartarak bir karara varmak isteyen kimse abdest aldıktan sonra Allah huzuruna yönelir, Mushaf-ı Şerif’i eline alır, hayır ve şerden hangisini tespit etmek istiyorsa Mushaf-ı Şerif’in rasgele bir sayfasını açar, sağ taraftan baştan üç satır okur ve “mana-yı şerife”ye göre bir netice çıkarmaya çalışır, o işe dair deliller bulur, ona göre hareket eder.”

¹³ (4015), (4017), (4019), (4020), (4021), (4022).

Divan şairleri özellikle Kur'an falı yoluyla sevgilinin güzelliğine telmihte bulunmuşlardır. Hat kelimesinin "ayva tüyü" yanında "yazı" anlamından yola çıkarak sevgilinin yüzünü mushafa yani Kur'an-ı Kerim'e benzetmişlerdir. Dolayısıyla sevgilinin yüzüne bakan aynı zamanda Kur'an falına bakmış olmaktadır (Yekbaş 2010: 169).

Hüsrev ü Şirin'de Şirin dilinden söylenen gazelde Kur'an falına telmih yapılmıştır.¹⁴ Hüsrev'in yüzü Kur'an'a benzetilmiş ve yüzünün kitabını görünce zorluklar halloldu, umarım ki güzelliğinin kitabından bir konunun fethi olur, denmiştir:

Cemâlün mushafın gördüm baña hall oldı müşkiller
Umaram feth-i bâb ola gene hüsnuñ kitâbından (3838)

3.5.2. Yıldız Falı, Uğurlu Yıldız, Ferhunde Fal

Eski insanlar gökteki yıldızların insanların mizacı ve talihi üzerinde büyük bir etkisinin olduğuna inanmışlardır. Büyük savaş ve barışların sorumlusu olarak yıldızlar görülür. Bu nedenle müneccimler meydana gelecek olayları yıldızların durumuna bakarak hesap etmişlerdir. Onay'ın (2013: 430) belirttiği üzere her insan ruhunun sekizinci kat gökteki bir yıldızdan koparak geldiğine inanılır. Bu nedenle insanlar üzerinde ayrılan sabit bir yıldızla insanın ana rahmine düştüğü andaki doğan seyyar bir yıldızın etkisi büyüktür. Yedi yıldızdan her birinin haftanın bir gününe ve her günün sıra ile bir saatine hâkim olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle bir işe kalkışılacağı zaman o işin hâkim yıldızı ve saati beklenmiş böylece işin tamamına ereceğine inanılmıştır. Bu nedenlerle yıldız falı ortaya çıkmıştır.

Boratav (2015: 109) *Divânü Lügâti't-Türk*'te uğur (oğur) kelimesinin "vakit, zaman, bir işte vakit ve fırsat, karşılık (ıvaz), uğur, bereket, devlet (mutluluk)" anlamlarına geldiğini ve günümüzde mutluluk ve bereket anlamlarının kullanıldığını belirtmiştir. Uğur, "bir nesnenin, bir kişinin, bir hayvanın, bir işin, bir zamanın, bir yerin özündeki iyiliği, mutluluğu, bereketi, kolaylığı, kısacası olumlu niteliği ve gücüdür" (Boratav 2015: 109). Uğur kelimesi yıldız ve fal kelimeleriyle de kullanılmaktadır. Eğerki falda geleceğe dair olumlu işaretler varsa o fal, ferhunde, uğurlu, kutlu sıfatlarıyla nitelendirilmekte ve ona göre hareket edilmektedir.

Mesnevîlerin sebab-i te'lif bölümlerinde eserin yazılış sebebi şair veya yazar tarafından açıklanır. *Hüsrev ve Şirin*'in müellifi Ahmed Rıdvan da mesnevînin *Der-du'â-yı pâdişâh-ı İslâm* bölümünde eseri yazış sebebini; bir gece kendinden geçmiş bir vaziyette elinde keskin bir kılıç olan kalemle yataarken gönlüne Alah'ın ilhamı yettiğini ve cihana sırlar hazinesini ayan etmesini ve makâlatın zülâlini akıtmasını söylediğini ve bunun üzerine mesnevîyi kaleme aldığını ifade eder. Sonrasında kendisine sevgiliden bir mektup, bir haber gelmiş ve didâr binlerce lütufta bulunmuştur. Bu kendisine gönderilen haber veya ilhamda falının mutlu olduğu, bundan sonra da mutlu olacağı bildirilmiştir. Ayrıca bu fal neticesinde bağlı işlerin açılacak, alış verişin kesat görmeyecek denmiştir:¹⁵

Didi müjde ki mes'ûd oldı fâlün
Ola şimden-gerü pür-hande hâlün (149)

¹⁴ Doğrudan halk inancı olarak geçmeyip kültüre telmih yapılması açısından yer verilmiştir. (Sibirya Türklerinin destanlarında da "sudur biçik" adı verilen kutsal kitaplara bakılarak geçmişten, halden ve gelecekte haber alınmaktadır. "Sudur" ibaresi, Budizm'deki "sutra"dan gelmektedir. Bk. Çevik, M. (2010). Altay Destanlarında "Sudur Biçik" Motifi, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu*, 25-28 Ekim 2010, Lefkoşa-KKTC, 239-248.

¹⁵ (144), (145), (146), (147), (148).

Kamu baglu işûñ bula küşâdı
Dahi görmeye bâzârûñ kesâdı (150)

Utarit, Güneş'e yakın bir gezegendir. Yıldızlar ilmine göre ikinci kat göktedir. Şiir ve sohbetin, söz ve kitabetin pîri sayılır. Eskiden birinin kitâbet kuvvetini anlatırken "Onun kalem-i Utarid-rakamı" gibi ifadeler kullanılmıştır (Onay 2013: 417). Sennur (1998: 76) Utarit yıldızının etkisinde olanların zeki ve çalışkan olduğunu, güzel konuşup uysal ve sanata yatkın olduklarını belirtmiştir. Ahmet Rıdvan'a gelen ilhamda, "Utarid kalemini mismâr (çivi, kazık) eylesin, Zühre de başının çaresine baksın denilerek müellif mesnevîyi yazma konusunda cesaretlendirilmiş ve bu sebeple mesnevî şair tarafından kaleme alınmıştır. Ahmed Rıdvan mesnevî yazmayı bir şehir bünyâd etmeye benzetmiştir:

'Utârid hâmesin eyleye mismâr
Bürine başına hem Zühre bir çâr (153)

Çü bu güftârı andan gûş kıldum
Hum-ı mey bigi ol dem cûş kıldum (154)

Yüz güzelliği uğurlu bir fal kabul edilmiştir. *Mesnevî*'nin son bölümünde Sultan Bayezid Han övülmüştür: "Senin devletin, saadetin ve adaletinle ay ve yıl mübarektir. Ey zamanın Süleymanı yüzün, güzelliğin uğurlu bir faldır!" denilmiştir:

Devlet ü ikbâl ü 'adlûñle mübârek mâh [u] sâl
Ey Süleymân-ı zamân tal'atûñ ferhunde-fâl (4898)

Mesnevî'nin başında çocuğu olmayan İran şahı Hürmüz uykusunda bir rüya görür. Bu rüyanın yorumu için herkes kol kanat olur. Sonunda Şâh'ın falının kutlu olduğu ve uğurlu bir yıldızın etkisinde olduğu söylenir. Yüz güzelliğine sahip bir ayın doğacağı durumun iyi olduğu bildirilir:

Şeh-i ferhunde-fâl u ferruh-ahter
Meh-i sâhib-cemâl ü hûb-manzar¹⁶ (276)

Meryem'in ölümünden sonra beraber olmak isteyen Hüsrev'e Şirin yüz vermez. Hüsrev bir gün rüyasında felekten bir ayın indiğini ve onunla sohbet ettiğini görür. Bu rüyayı Şabur, Şirin'in Hüsrev'e döneceğine yorar. Hüsrev, Şirin'in yâdıyla bir meclis düzenler ve artık şükürler olsun ki falı ferhundedir ve talihi mutluluğa yüz tutmuştur:

Bi-hamdillah bugün ferhundedür fâl
Gene bu mukbile yüz tutdı ikbâl¹⁷ (3819)

Uğurlu yıldız yanında kötü yıldız inancı da vardır. Bazı insanların yıldızları kötü olduğu için talihleri de kötü olabilmektedir. Meryem'den olan Şirû'ye Şirin'e aşık olur ve babasını öldürür. Bu nedenle Şirûye'nin kötü bir yıldızın etkisinde olduğu için talihinin kötü olduğu söylenmiştir:

¹⁶ Bk. (2757).

¹⁷ Bk. (3872)

Bu bed-ahter püserden uyalurven
Fesâd-ı talî'in zîrâ bilürven¹⁸ (4362)

3.5.3. Bazı Hoşa Giden Durumları Fal Edinmek

Hoşa giden, güzel gelen birtakım hareketleri fal edinmek günümüze kadar gelen inançlardır. Bu birinin aniden çıkıp gelmesi ya da bir kuşun ötmesi olabilir. *Mesnevî'*de Hüsrev, Şirin'i getirmesi için Şabur'u Ermen'e gönderiyor. Bu esnada Şirin de Medâyin'e Hüsrev'i bulmaya gitmiştir. Mehin Bânu Şirin'in ortadan kaybolmasına çok üzülmemektedir. Şabur Mehin Bânu'ya isterse Şirin'i getirebileceğini söyler. Bu duruma sevinen Mehin Bânu Şabur'un gelmesini fal edinir ve bu falı kendine hoş bir hal edinir:

Çü sen şâhun kudûmın fâl idindüm
Bu fâlı kendüme hoş-hâl idindüm (1394)

Şirin Ermen'e döndükten sonra Mehin Bânu, Mehestî'yi onun emrine verir. Avvad ise Hüsrev'in çalgıcısıdır ve ud çalmaktadır. Mehestî ise çeng çalar. Hüsrev, Şirin'in yâdıyla bir meclis kurar ve meclisi süsler. Meclis'i uzaktan izleyen Şirin, kendi çalgıcısı olan Mehestî'yi de Şabur'un aracılığıyla gönderir. İki müzisyen birlikte feryat etmeye başlarlar ve bu durum Şâh'ın hoşuna gider ancak o iki mutribin birbirinden ayrıldığını fark eder. Yine de hoşuna gittiği için bu durumu fal edinir ve bu falı kendine hoş hâl edinir:¹⁹

Şehen-şeh tañladı devr oldugını
İki mutriblerüñ ayrıldugını (3747)

Velî Husrev bu hâli fâl idindi
Bu fâlı kendüye hoş-hâl idindi (3748)

Hüsrev, Meryem öldükten sonra Şirin'e kavuşmak ister fakat Şirin yüz vermez. Hüsrev niyaz ve sitem eder. Şirin'in yüzünün falını açık gördüğünü ve güzel görüp bu falı tuttuğunu ifade eder:

Çü gördüm tal'atüñ fâlını rûşen
Hasen gördüm bu fâlı tutdum ahsen (3869)

3.6. Tabiat Olaylarıyla İlgili İnanışlar

3.6.1. Ay

İnsanlar, ilk çağlardan itibaren gelecekle ilgili olayları merak etmişler ve bununla ilgili bazı yöntemler geliştirmeye çalışmışlardır. Bunlardan tabiat olaylarıyla ilgili olanlar önemli yer tutmaktadır. Yeni Ay görünmesi, Ay ve Güneş tutulması, yıldız kayması, şiddetli yağmur veya dolu yağması ya da rüzgâr esmesi, gök kuşağı, şimşek, yıldırım ve deprem gibi birtakım olaylarla geleceğe dair yorumlar yapılmıştır. Tabiat olaylarını kullanarak gelecekte haber verme konusunda geliştirilen yönteme "melheme" adı verilmektedir. Melheme ve fallar, kullandıkları yöntem bakımından birbirinden ayrılmıştır. Fallarda yardımcı unsur olarak çeşitli maddeler ve cisimler kullanılırken melhemelerde tabiat olaylarından yararlanılmaktadır (Boyraz 2006: 3).

¹⁸ Bk. (698)

¹⁹ Bk. (3745), (3746).

Ay, Dünya'ya en yakın gök cismi olduğu için çıplak gözle de gözlemlenebilmektedir. Bu sebeple ayın hareketleriyle ilgili olarak pek çok inanç ortaya çıkmıştır. Ayın keteni çürüteceğini düşünmek veya Ay'ın burçlardaki durumundan hükümler çıkarmak bunlardandır (Boyras 2006:178).

Mesnevî'nin giriş bölümünde Allah'a yakarma ve ululama vardır. Bu bölümde eserle ilgili temenniler de dile getirilmiştir. Ahmed Rıdvan, eserinin Allah'ın lütfunun güzelliği ile donanmasını, ay gibi saadet burcunu dolanmasını istemektedir. Saadet burcunu dolandıktan sonra ise özünün utanma nuruyla bürünüp ve yüzünün Şâh'ın gözüne şirin görünmesini dilemektedir. Eserin şans bulması ayın saadet burcuna girmesine bağlanmıştır, talihinde ayın hangi burçta olduğu önem taşımaktadır:

Cemâlî zîb-i lutfile tonansun
Sa'âdet burcını meh-veş tolansun (13)

Hicâb-ı nûrile özi bürinsün
Yüzi şeh gözine şîrîn görinsün (14)

Ay ve Güneş tutulması, Şamanizm'e göre iyi ruhlarla kötü ruhların çatışması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Güneş ve Ay tutulduğu zaman kötü ruhları, cinleri, perileri ve ejderhaları uzaklaştırmak için çanak, çömlek ve davul çalar gürültü çıkarırlarmış. Anadolu'da Ay ve Güneş tutulmasında büyük adamlardan birinin öleceğine, ortalığın karışıp savaş çıkacağına dair düşünceler söz konusudur (Boyras 2006: 251).

Hüsrev ü Şirin'de Güneş ve Ay tutulmasıyla ilgili beyitler mevcuttur. Şirin dadısından Perviz'in resmi hakkında bilgi toplamasını ister. Ancak o, Ay tutulduğu için nedenini bilmediği bir sebeple bu sırı vakıf olamadığını söyler:

Bu sırı olmadı hergiz vukûfum
Nedendür bilmezem ey meh husûfum²⁰ (798)

Hüsrev, bir koca karıya Şirin'in öldüğü yalanını Ferhad'a söyleterek onun moralini bozmak ister. Haberi alan Ferhad çok üzülür ve nerede o âlemin fettan gözlüsü, nerede o misk kokulu sümbül, nerede o misk kokulu kâkül, nerede o gammaz, süzgün bakışlı diyerek Şirin'in güzellik unsurlarını sayar ve sonunda bütün bu olumsuzluklara Güneş ve Ay tutulmasının sebep olduğunu ifade eder.²¹

Dirîgâ âfitâb irdi kûsûfa
Meh-i bedrüm benüm vardı husûfa (2597)

Ayın burçlardaki konumuna bakarak birtakım hükümler çıkarmak önemlidir. Örneğin Ay aslan burcundayken bazı konularda tedbir almak ve padişah yüzü görmek iyidir. Koç burcundayken sefere çıkmak uğurlu kabul edilmektedir. Boğa burcundayken nikâh kıymak, öd ağacı, buhur gibi şeyleri koklamak çok iyi gelmektedir. (Boyras 2006: 178). Ay Kamer Devri'nde olduğu için Arap'tan bir ulu şâh ortaya çıkmıştır. O şâh Peygamberlikten nişan ve nur vere ve o yeryüzünün sahib-kıranı yani her zaman başarı ve üstünlük kazananı olsun, diyerek Hz. Peygamber'e telmihte bulunulmuştur:

²⁰ Bk. (836), (885), (980), (2756), (844), (845).

²¹ Bk. (2595), (2596).

Dimişler kim kamer devrinde çün mâh
Zuhûr ide 'Arabdan bir ulu şâh (4673)

Vire nûrı nübüvvetden nişânı
Ola yir yüzünüñ sâhib-kırânı (4674)

3.7. Hayvanlarla İlgili İnanışlar

3.7.1. Yılan

Yılana ilk defa mağara resimlerinde rastlanılmıştır. Başta mitoloji olmak üzere resim, edebiyat, heykel gibi birçok sanatta yılan sembolü görülür. Mitolojide kudreti ve sonsuzluğu simgelerken Uygur Budistlerinde reenkarnasyona göre yılan, bedeninde doğan kötü ruhları temsil etmektedir. Şamanizm'de ise şamanı kötü ruhlardan korumaya yardım eden hayvan ruhlarından (Demirci 2014: 679).

Andı'nın (1999: 9) belirttiği üzere Mircea Eliade, sembolleri, en eski zamanlardan günümüze kadar insan zihnini ve ruhunu kurcalayan en önemli öğelerden birisi olarak nitelendirmiştir. Bu simgeler, efsaneler, manevi hayatın özünü temsil etmektedir. Bunları gizlemek, sakatlamak ve geriletmek mümkündür ancak asla yok edilemezler. Günümüz insanının bilinçaltında mitoloji ve semboller varlığını sürdürmeye devam etmektedir.²²

Yılan, aynı zamanda Hz. Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemelerini sağlayarak cennetten kovulmalarına neden olan bir hayvan ve şeytanın yardımcısı olarak nitelendirilmektedir. Aydemir (1996: 31) *Taberî Tarihi*'nde yılanın Meysan adında bir yere indirildiğinden bahsedildiğini ifade etmiştir. Bazı kaynaklarda İblis'in cennete girebilmek için Tavus kuşu ile dostluk kurduğu ve Cennet'e girişte kendisine yardım ettiği yolunda rivayetler vardır. Bu hareketinden dolayı Tavus da Cennet'den sürülmüş ve Babil ülkesine indirilmiştir. Bir rivayete göre de Allah yılana "Ey yılan! Senin ayaklarını keseceğim. Sen yüzün üzere sürünerek yürüyeceksin..." şeklinde hitap etmiştir (Aydemir 1996: 32). Bununla da bağlantılı olarak kim yılan yürürken ayağını görürse onun cennete gideceğine veya bey olacağına dair inanışlar vardır (Onay 2013: 430).

Yılanla ilgili inanışlar; yılanın hazine beklemesi, ayağını görenin cennete girmesi, tavus kuşuyla şeytana yardım etmesi ve bundan dolayı cezalandırılması etrafında oluşmaktadır. *Hüsrev ü Şirin*'de de yılanla ilgili beyitlere rastlanmaktadır.

Eserin hatime bölümünde altın ve hazine değerinde bir eser meydana getirildiğinden ve buna mukabil hasetlerin olabileceğinden bahsedilmiştir. Aşağıdaki beyitte kitap, tavus kuşuna benzetilmiş ve bu cennet tavusu açılırsa yılanın onun kapısında halka olacağı belirtilmiştir. Hazinesi yılanın beklemesi inancının yanında tavusla yılanın aynı beyitte kullanılması, iki hayvanın da aynı kaderi paylaşmasındandır. Yılan ve tavus şeytanın cennete girmesine yardım ettikleri için cennetten kovulmuştur:

²² Mitolojide en çok rastlanan hayvan motiflerinden birisi yılanıdır. Mısır mitolojisinde güneş tanrısı Ra, her gün çıktığı on iki saatlik yeraltı yolculuğunda beş başlı bir yılan görür ve onun geniş kıvrımları arasında yatan khepriye dönüşerek yeniden hayat kazanır. Burada yılan yeniden doğuşu ve hayatı temsil etmektedir. Yunan mitolojisinde Titan yarı yılan yarı insan bir tanrıdır. Ayrıca birbirine dolanmış iki başlı yılan tıbbın sembolü olarak kullanılmaktadır. Amerika Kızılderililerinde ve Afrika zencilerinde de gökyüzünde çingiraklı bir yılanın yaşadığına inanılmakta ve rüzgârlı havalarda ıslık çaldığı düşünülmektedir. Eski Hintlilerin geleneğinde yeryüzü hazinelerinin bekçileri olarak önem kazanmaktadır. Bk. (Andı 1999: 11-14).

İrem tâvûsı olursa bedîdâr
Kapusında anuñ halka olur mâr (4878)

Divan şiirinde rakibin bir yılan olarak görülmesi, yaygın bir anlayıştır. *Mesnevî*'de Hüsrev'in Meryem'den olan oğlu Şîrû'ye Şîrin'e âşık olmuş ve babasını öldürmüştür. Hüsrev ölümünden önce rüyasında vücudundan bir yılanın çıkıp boynuna dolandığını görmüştür:

Görür düşde vücûdından çıkub mâr
Kolaşur boynına şâhuñ resen-vâr²³ (4350)

3.7.2. Karınca

Karınca, bereketin ve rızkın sembolü olarak bilinir. Beyitlerde Hz. Süleyman'la beraber anılmaktadır. Hz. Süleyman ordusuyla bir karınca vadisinden geçerken karıncaların reisiyle konuşur ve ondan öğütler alır. Karıncanın hediye olarak getirdiği bir çekirge budunun yarısıyla bütün bir ordunun karnı doyar (Pala 2004: 412). Karıncalara eziyet edilmemesi gerektiğine dair inançlar vardır.

Mesnevî'de karıncaya eziyet edilmemesi ve hayatta her kişinin her davranışına mükâfat bulacağı anlatılmış ve bu inanca bir de örnek verilmiştir. Yolda giderken bir kuş ansızın bir karıncayı tutmuş fakat karınca kuşa yem olmamıştır. Çünkü kuşu da bir şahin tutmuştur:

Eger mûra sitem kılsañ bulursun
O zulmı bil ki kendüñe kılursun

Giderken gözlerüm oldı buña tuş
Ki tutdı nâ-gehân bir mûrı bir kuş

O kuşın olmadın ol mûr hordı
Gelüb bir bâz anı ol demde urdı

Hatar çokdur bu yollardur pür-âfet
Bulur her kişi fi'line mükâfâ (4850-4853)

3.7.3. Hümâ

Hümâ, Farsça bir kelime olup Arapçası "bulah" tır. Halk arasında devlet kuşu olarak bilinir. "Doğan cüssesinde bir mikdâr tûlâni, açık mavi renkli, kuyruğu münakkaş cigâli, bir mes'ûd, ve müteyemmin bir kuştur." Bu özelliklerinden dolayı darb-ı meseller oluşturulmuş ve gölgesi kimin üzerine düşerse o kişinin devlet ve ikbâle ulaşip hükümdar olacağına inanılmıştır (Onay, 2013: 219). Zamanın birinde, bir devlete bir baş seçmek istenir ve bu kuş insanların toplu bulunduğu yerde uçar. Kimin başına konarsa onu devlet reisi yapacaklarını kararlaştırırlar. Kuş uçarak bir adamın başına konar ve bu adamı devletin başına getirirler. Bu sebeple Hümâ kuşuna Devlet Kuşu da denilmiştir (Uraz 1994: 58). Onay (2013:219) Hümâ'nın Çin Adaları'na mahsus bir kuş olup kemikle beslendiğini ve zararsız hayvanları incitmediğini belirtmiştir. Ayrıca bazıları da yanan kemiklerin dumanıyla beslendiği için halk arasında elma kabuğu

²³ Bk. (4454).

yakmak adet olmuştur. Kabukların dumanı, buharı ve suyuyla gökyüzündeki Hümâ'nın yaşayacağına inanılmıştır.

Mesnevî'de İran Şâhı Hüzmüz'ün çocuğu olmamaktadır. Bir gün rüyasında yakasından güneşin girdiğini görür. Yorumcular rüyayı tabir ederler ve Şâh'a Hümâ'nın kol kanat açtığını onun gölgesinde olduğunu bildirirler. Bu beyitte Hümâ şansı ve talihi simgelemektedir. Artık Şâh'ın talihi açılacak ve Allah ona güneş ve ay benzeri güzel bir oğul verecektir:

Mu'abbirler didiler açuben râz
Şehâ şâdî Hümâsı kıldı pervâz (270)

Saña Hakk viriser bir hûb ferzend
K'âña hürşîd u mâh olmaya mânend (271)

Şabûr, Şirin'le görüşememiş, Hüsrev'e ne diyeceğini düşünmektedir. Uykuya daldığında rüyasında saadet kuşunu tuttuğunu ve devlet ve mutluluğun kendisine yüz tutacağı bildirilir:

Saña ikbâl ü devlet yüz tutubdur
Sa'âdet murgını bâzuñ tutubdur (699)

3.8. Şeytanla İlgili İnanışlar

Şeytan, önceleri Hâris adında bir melektir. Allah Âdem'i yaratıp meleklerin ona secde etmesini isteyince, "Ben ateşten yaratıldım, topraktan yaratılana secde etmem" diyerek karşı gelmiştir. Allah da Hâris'i şeytan kılığına büründürerek lanetlemiştir. Bunun üzerine şeytan Allah'a yalvarmış, "Beni kıyamete kadar yaşat ki iyi kullarından başka bütün kullarını azdırayım" der. Allah da Sûr üfürülünceye kadar ömür vermiştir (Pala 2004: 431).

Hüsrev ü Şirin'de şeytan benzeyen olarak geçmektedir. Son bölümlerde hâkimâne konuşmalar geçer ve Hüsrev hocası olan Bozorg-ümmîd ile konuşur. Heves ve hırsın şeytan olduğu bunların yol keseceği belirtilmiştir. Ayrıca Şeytan'ın hile yapabileceği inancı vurgulanır:

Hevâ-y-ile heves hırsile şeytân
Keserler yolu çün gûl-ı beyâbân (4246)

Sakın çokdur yoluñda ehl-i vesvâs
Saña mekr itmesün âlile Hannâs (4248)

Hüsrev'in Meryem'den olma oğlu Şîrûye şeytana benzetilir. Şîrûye aynı zamanda rakiptir, çünkü o da Şirin'e âşık olmuştur. Onun gıdasının köpeğin kanı olduğu söylenmiştir:

Şehüñ varidi bir ferzend-i hâmi
Kati şîrrîr idi Şîrûye nâmı (4340)

O bed-bahtın anası Meryemidi
Velî sanmañ anı 'Îsî-demidi (4341)

Aña her dem şeyâtîn hem-demidi
Gıdâsı dâyim ol kelbüñ demidi²⁴ (4342)

²⁴ Bk. (2791), (2792), (2793).

3.9. Âhir Zaman ve Kıyametle İlgili İnanışlar

Eskiden her gezegenin biner yıllık bir devri olduğuna inanılmıştır. Zühâl, Mirrih, Müşteri, Şems, Zühre ve Utarit dönemlerini tamamlamıştır. Şu anda ise Devr-i Kamer yaşanır ve bu devir Hz. Peygamber'in dünyaya gelişiyle başlamıştır. Bu devrin sonunda ise kıyamet kopacaktır. İnanışa göre âhir zamanda yani Kamer Devri'nde pek çok karışıklıklar yaşanacak ve fitneler kopacaktır (Pala 2004: 158; Yekbaş 2010: 177).

Mesnevî'de kitabın yazılışıyla ilgili açıklamalar vardır. Kitabın cennet içinde bir bostan olup reyhan, gül ve erguvan olduğu belirtilmiştir. Her beytinin güzel bir dilber olup hepsinin âhir zamanın fitnesi olduğu söylenir:

Sanasın her biri âşûb-ı cândur
Kamusı fitne-i âhir zamândur (197)

3.10. Kutsal Gecelerle İlgili İnanışlar

İslâm inancında pek çok kutsal gece vardır. Ancak bunlardan en hayırlı olanı Kadir Gecesi olarak bildirilmiştir. Değer, onur, itibâr, rütbe, derece anlamlarına gelen kadir ismi, daha çok "Kadir Gecesi" olarak kutsal bir geceyle özdeşleşmiştir (Pala 2004: 247).

Hüsrev, Meryem öldükten sonra Şirin'le evlenmek ister. Şirin önce kabul etmez ve naz yapar fakat sonra onsuz yapamayacağını anlayınca evlenmeye karar verir. Hüsrev'in Şirin'i ikna etmesi kolay olmamıştır. Hüsrev'in sevgiliye kavuşma isteği; kutlu bir gün olan nevrüz ve bayrama kavuşması, bahtının gecesinin kadir ve berâta ulaşması ve Hızır gönlünün de hayat suyuna ermesi şeklinde tasvir edilmiştir. Dolayısıyla kutsal gecelere telmih yapılmıştır. Âşık sevgilisine kavuşunca Kadir ve Berat gecesine kavuşmuş gibi olacaktır:

Gene irsem gerek rûz-ı sa'îde
Kutaş olsam gerek nevrûz u 'îde (3819)

Şeb-i bahtum irüb Kadr ü Berâta
Dil-i Hızrum yeter âb-ı hayâta²⁵ (3820)

3.11. İsimlerle İlgili İnanışlar

Eski Türklerde belli bir yaşa gelene kadar erkek çocuğuna ad verilmemiştir. Ne zaman ki belli bir iş gösterir o işin anlamına göre ad verilmiştir. Bazen de ilerisi için bir dilek anlamını taşıyan bir isim verilmiş ki buna da "er at" denirmiş. Zamanla bu gelenek zayıflamıştır. Müslüman Türklerde önce geçici olarak bir göbek adı verilmiş daha sonra gerçek ad konulmuştur. Er atın yerini de takılan lakaplar almıştır. Kişinin isminin anlamına göre bir kişiliğe sahip olmak halk kültüründe "ismiyle müsemma" olmak şeklinde geçmektedir. Bu nedenle çocuklara yiğitliğiyle, kahramanlığıyla ve başarılarıyla ün yapmış bir insanın ismini vermek gelenektendir. Bu şekilde ismi verilen kişinin özelliklerinin ismi alan kişiye geçeceğine inanılmaktadır (Boratav 2015: 103).

²⁵ Bk. (1353), (1354), (1355).

Halk kültüründe erkek evladın babanın ismini sürdüreceğine inanılır. Hürmüz ilk zamanlarda çocuğu olmadığı için kendini çok mutsuz hisseder. Hiçbir malın, paranın oğlun yerini tutmayacağı, oğlu olmayan atanın yarı ölü olup isminin yaşamayacağı belirtilmiştir:

Kişi kim eyleye kalbin aña 'akd
Ogul mânendi olmaz hîc bir nakd (260)
Garaz budur oguldan nîk merde
Kim ismi atanuñ olmaya mürde (261)

Kala zinde anuñla ata adı
Oguldan atanuñ budur murâdı (262)

Perviz, dünyaya gelir ve âdet üzerine ona "üstün, gâlib, muzaffer" anlamlarına gelen Perviz adını verirler ve kim görse onu çok beğenir:

Yetürdiler yirine çünki resmin
Kodılar Husrev-i Pervîz ismin (278)

Anuñ-çün didiler ismine Pervîz
K'olurdu her kişi görse dil-âviz (279)

Hüsrev'in bâdî, gâni, şeygâni ve Keykubâdî gibi isimlerde hazineleri vardır. Rum'u fethinde İstanbul'u kale edinir ve Rum Kayseri'ni buraya kapatır. Kayser buradan hazineyle beraber kaçmaya çalışır. Ancak hazineyi rüzgâr tekrar getirir. Bu sebeple bu hazinenin adı bâdî "rüzgâra ait" olmuştur. Hüsrev'in Meryem'den olan oğlu çok şer işlediği için nâmı Şîrûye olmuştur:

Getürür bunları Şâma virür bâd
Anuñ-çün dinilür bâdî aña ad (4036)

Şehüñ varidi bir ferzend-i hâmu
Kati şirrîr idi Şîrûye nâmı (4340)

Sonuç

Klasik Türk şiiri belli kalıplar içerisinde olmasına ve sanatlı anlatımına rağmen çok önemli kültür öğelerini arkasında gizlemektedir. Yorumlayıcı bir yaklaşımı benimseyen bu çalışma Klasik Türk Edebiyatı'nın halk kültüründen uzak olmadığını, tam tersine onunla iç içe olduğunu göstermiş ve kurgunun arkasında gizli olan sosyal gerçekliği gözler önüne sermiştir.

Tarih öncesi çağlarda ve bilimin gelişmediği dönemlerde tabiat olayları karşısında aciz kalan insanın kafasındaki sorulara cevap aramıştır. Sorular karşısında cevapsız kalınması ve bu boşluğun doldurulması ihtiyacı mitosların doğmasına sebep teşkil eder. Mitoslar ve bu mitoslarla ilgili inançlar, Orta Asya'dan itibaren başta sözlü kaynaklar olmak üzere pek çok anlatının özünde yer almış ve İslamiyet sonrasında yazılı kültürde de devam etmiştir.

Hüsrev ü Şirin mesnevîsinde hazineler (virane, tılsım), periler, deliler (zincir, ay), sihir ve etrafında cereyan eden güçler (peri, div, cadı, nazar, buhur, dua), fal (Kur'an falı, uğurlu yıldız, ferhunde fal, bazı hoşça giden durumları fal edinmek), tabiat olayları (Ay), bazı hayvanlar (yılan, karınca, Hümâ) şeytan, âhir zaman ve kıyamet, kutsal geceler ve isimlerle ilgili inanışlar tespit edilmiştir.

Halk inanışlarıyla alakalı olarak sadece bu çalışmada bu kadar çok sayıda motifin yer alması dikkat çekici bir noktadır. Bu durum pek çok Klasik Türk Edebiyatı eserlerinde halk inanışlarının bulunabileceğini göstermektedir. Özellikle de mesnevîler, olay örgüsüne ve tahkiyeli anlatıma sahip olması yönünden destanlar ve halk hikâyeleri ile benzerlik oluşturması ve bu türlerin devamı olması sebebiyle halk inanışları çalışmalarına zemin oluşturmaktadır. Bir kuyumcu titizliğiyle çalışıldığı zaman bunları ortaya çıkarmak mümkün olabilecek ve bu şekilde kültür tarihi gelişimine katkı sağlanabilecektir.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey (1995), *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri, İkinci Kitap*, (Hazırlayanlar: Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ALP, Kafiye Özlem (2009), *Orta Asya'dan Anadolu'ya Sembollerle Giriş*, Ankara: Eflâton.
- ANDI, Muhammed Fatih (1999), "Cahit Zarifoğlu'nun Şiirlerinde Bir Kötülük Ögesi Olarak Yılan Sembolü", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 8, s. 9-24.
- AYDEMİR, Abdullah (1996), *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli (2018), *Türk Kültüründe Deli ve Delilik*, Ankara: Ötüken.
- BORATAV, Pertev Naili (1973), *Türk Halk Bilimi I, II 100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- (2015), *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Ankara: BilgeSu.
- BOYRAZ, Şeref (2006), *Fal Kitabı, (Melhemeler ve Türk Halk Kültürü)*, İstanbul: Kitabevi.
- ÇAĞLAR, Arife (2019), "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisinde Sosyal Hayat", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 22, 171-260.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998), *Kültür ve Edebiyatımızda Ay, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÇELİK, Ömer, Mustafa. ÖZTÜRK ve Murat KAYA (2006). *Üsve-i Hasene*, (I cilt), İstanbul: Erkam.
- ÇEVİK, Mehmet (2010). Altay Destanlarında "Sudur Biçik" Motifi, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu*, 25-28 Ekim 2010, Lefkoşa-KKTC, 239-248.
- ÇIBLAK, Nilgün (2004), "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR) Dergisi*, 15, s. 103-125.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2015), *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara: Akçağ.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür (2014), "Tarihi Lehçelerde Yılan", *Turkish Studies*, 9/5, s. 679-687.
- DİLÇİN, Cem (1999). "Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri", *Türk Dili*, 57, s. 618-626.
- ELİADE, Mircea (1992), *İmgeler Simgeler*, Çev. M. A. Kılıçbay, Ankara: Gece.
- İSEN, Mustafa (1998), *Sehî Bey Tezkiresi*, Ankara: Akçağ.
- KAZAN, Şevkiye (2005), "Klasik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi", *Milli Folklor*, 17/68, s. 166-179.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1989). *Edebiyat Araştırmaları*, (I cilt), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

- KAZAN NAS, Şevkiye (2012), *Celîl' nin Hüsrev ü Şîrin Mesnevîsi*, İnceleme-Metin, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- ONAY, Ahmet Talat (2013), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ.
- ÖZKAN, Ömer (2006). *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi.
- ÖZTEKİN, Özge (2006), *Divanlardan Yansıyan Görüntüler (XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri)*, Ankara: Ürün.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- PALA, İskender (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul. Kapı.
- PARLATIR, İsmail (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı.
- SEZER, Sennur (1998), *Osmanlıda Fal ve Falnameler*, İstanbul: AD Kitapçılık AŞ.
- SİPAHİ, Abdülkadir (2006), *Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Dinler Tarihi), Yüksek Lisans Tezi.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal (2000), *Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şirin Mesnevîsi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <http://ekitap.ktb.gov.tr/> (12.04.2023)
- TEMİZKAN, Mehmet (2007), "Bir Kur'ân Falı", *Milli Folklor*, 74, s.70-74.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1998), *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, İnceleme-Metin, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- URAZ, Murat (1994), *Türk Mitolojisi*, Ankara: Hera.
- YEKBAŞ, Hakan (2010), Klasik Türk Şiirinde Bazı Halk İnanışları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/1, 155-184.
- ZAVOTÇU, Gencay (2013), *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü (Kişiler-Hayvanlar-Bitkiler-Tabiat Güçleri, Kişileştirilmiş Varlık ve Kavramlar)*, İstanbul: Kesit.